

Consumer Rights and the Law Governing Cross-Border Civil Liability Claims: A Comparative Study of Iran, Europe, and the United States

Atefeh Sodagari, PhD Student, Department of Private Law, Kish International Campus, University of Tehran, Tehran, Iran. atefhsodagari1986@gmail.com

Hasan Badini, Corresponding Author, Associate Professor, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. hbadini@ut.ac.ir

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Date received:
2025/10/6

Date approved:
2026/ 3/16

ABSTRACT

The relationship between public opinion and foreign policy has given rise to a significant theoretical literature in the sociology of international relations. The main question is what the position of public opinion was in Iran's foreign policy during the Pahlavi period, and how it reacted to the separation of Bahrain. It is an essential assumption that Bahrain's position in the separation was reactive and limited due to the conditions of the international system, the regional order, and the country's ruling political structure. The theoretical position of public opinion in non-democratic regimes is analyzed by examining the content of speeches, documents, and memoirs of official representatives to measure public opinion. The findings reveal that the position of public opinion is reflected in the protest of a small number of parliamentarians, some statements by national parties, and the significant role of Mohammad Reza Shah in this separation, albeit with concern for the judgment of Iranian society tomorrow...

Cite this Article: Sodagari, A. & Badini, H. (2026). The Regime of Cross-Border Civil Liability Claims in Consumer Law: A Comparative Study of Iran, the European Union, and the United States. *International Relations Researches*, 15(4), 281-302. doi.org/10.22034/irr.2026.606081.2934

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2026.606081.2934

Introduction

Determining the law applicable to cross-border tort claims involving consumer rights has become an increasingly significant issue in private international law. The expansion of international trade, the growing complexity of global production and distribution networks, and the increasing circulation of goods and services across national borders have intensified the challenges associated with resolving disputes arising from defective products and services. In such cases, the parties may be connected to several jurisdictions through their places of residence, the location of the manufacturer or supplier, the place where a product was marketed, and the place where damage occurred. Consequently, identifying the applicable law is not merely a technical exercise in conflict of laws; it may directly affect the level of protection afforded to consumers, the availability of compensation, and the predictability of legal outcomes.

Traditional conflict-of-laws rules, particularly those relying predominantly on territorial connections, may not adequately address the vulnerabilities of consumers in transnational transactions. Consumers generally possess less bargaining power, less information, and fewer opportunities to negotiate contractual and non-contractual terms than manufacturers and commercial suppliers. Accordingly, the principles of consumer protection—including the protection of the weaker party, effective compensation, legal certainty, foreseeability, and access to justice—may provide important normative guidance for interpreting and reforming rules governing the applicable law. This study examines the extent to which these principles influence the determination of the applicable law in cross-border civil liability disputes involving consumers, with particular reference to the European Union, the United States, and Iran.

Theoretical Approach

The study adopts a consumer-protection-oriented approach to private international law, combining the weaker-party protection principle with the objectives of effective redress, legal certainty, and the appropriate allocation of regulatory authority among competing jurisdictions. From this perspective, conflict-of-laws rules should not be assessed exclusively according to their technical consistency or their reliance on formal connecting factors. Their capacity to provide fair, predictable, and practically accessible remedies to injured consumers must also be considered.

Nevertheless, consumer protection cannot automatically justify the application of the law most favorable to the injured party. An exclusively protective approach may undermine foreseeability, encourage opportunistic forum selection, and disregard the legitimate interests of manufacturers and other parties. The theoretical framework therefore emphasizes the need to balance substantive protection with predictable legal rules and a meaningful connection between the dispute and the legal system whose law is applied. The principle of the closest connection is particularly relevant within this framework, provided that it operates through sufficiently clear criteria

rather than unrestricted judicial discretion. This approach makes it possible to evaluate different legal systems according to how they reconcile consumer protection with the objectives and structural requirements of private international law.

Methodology

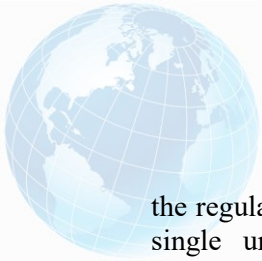
The research employs a descriptive-analytical method and a comparative legal approach. It examines the relevant legal frameworks and conflict-of-laws principles in the European Union, the United States, and Iran to identify their respective approaches to determining the law applicable to cross-border civil liability claims involving consumers. The European Union analysis focuses particularly on Regulation (EC) No. 864/2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II), including its special rules concerning product liability. The United States analysis considers flexible judicial approaches to choice of law, particularly the most significant relationship approach and the consideration of governmental interests and the circumstances of individual disputes. The Iranian analysis examines the capacity of the existing legal framework, particularly its traditional conflict-of-laws rules, to address the specific characteristics of cross-border consumer disputes.

The comparative assessment is organized around four principal criteria: the degree of protection afforded to the weaker party, the effectiveness of compensation, the foreseeability of the applicable law, and the extent to which the selected law is connected to the dispute. Rather than treating any single jurisdiction as an ideal model, the study identifies the strengths and limitations of each approach and considers their implications for the development of Iranian private international law.

Results and Discussion

The findings indicate that the European Union has established a relatively structured framework for determining the law applicable to non-contractual obligations, including liability arising from defective products. Rome II provides specific connecting factors for product liability claims, seeking to reconcile the interests of injured persons with the need for legal certainty and a sufficiently predictable relationship between the dispute and the applicable legal system. The regulation's approach demonstrates that consumer protection can be incorporated into conflict-of-laws rules without abandoning predetermined legal criteria. However, the effectiveness of protection depends on the circumstances of the individual case and the operation of the applicable connecting factors; it cannot be assumed that the regulation invariably selects the law most favorable to the consumer.

In the United States, the approaches developed by courts to resolve conflicts of law offer greater flexibility in responding to the particular circumstances of cross-border disputes. The most significant relationship approach, together with governmental-interest analysis in relevant jurisdictions, allows courts to consider the connections between the dispute, the parties, the injury, and the competing legal systems. This flexibility can facilitate a more context-sensitive assessment of consumer claims and

the regulatory interests of the states concerned. At the same time, the absence of a single uniform methodology across all American jurisdictions may reduce predictability and increase uncertainty regarding the law that will ultimately govern a dispute. Moreover, flexible choice-of-law analysis does not necessarily prioritize consumer interests over those of manufacturers or other parties.

The Iranian legal framework presents a different challenge. The findings suggest that Iran lacks a comprehensive and explicit system of conflict-of-laws rules specifically tailored to cross-border consumer liability disputes. Reliance on traditional rules may therefore leave important questions insufficiently addressed, particularly where the consumer, manufacturer, place of marketing, and location of injury are situated in different jurisdictions. This situation may complicate the identification of the applicable law and weaken the predictability of legal outcomes. Although general conflict-of-laws principles may provide some guidance, they do not necessarily resolve the distinctive problems associated with global supply chains, defective products distributed across multiple markets, and consumers who have limited influence over the structure of international transactions.

The comparison reveals that the principal difference among the three systems lies not simply in the degree of consumer protection they formally recognize, but in the methods through which protective objectives are incorporated into choice-of-law rules. The European Union relies on a more structured regulatory framework; the United States allows greater judicial flexibility in relevant jurisdictions; and Iran faces the challenge of adapting traditional conflict-of-laws rules to contemporary transnational consumer disputes. Each approach involves a trade-off between flexibility and predictability. The comparative evidence supports a framework in which consumer protection is pursued through clearly defined connecting factors, supplemented where appropriate by carefully circumscribed flexibility.

Conclusions and Suggestions

The study concludes that the principles of consumer protection should play a more explicit role in determining the law applicable to cross-border civil liability disputes. Effective protection requires more than the recognition of substantive consumer rights: it also depends on conflict-of-laws rules capable of identifying the applicable legal system in a transparent, consistent, and reasonably predictable manner. The comparative analysis suggests that neither rigid reliance on traditional connecting factors nor unrestricted judicial discretion provides a sufficient solution on its own. For Iran, the study recommends developing a clearer and more comprehensive framework for resolving conflicts of laws in cross-border consumer liability disputes. Such a framework should establish specific connecting factors appropriate to product liability and other consumer-related tort claims, while taking account of the consumer's habitual residence, the place where the product was marketed or made available, the place of injury, and the manufacturer's reasonable foreseeability of exposure to the relevant market. These factors should be incorporated into clear rules

that limit uncertainty and prevent arbitrary selection of the applicable law. The principle of the closest connection may serve as a supplementary criterion, provided that its operation is guided by defined statutory standards.

Further reform should also consider the relationship between consumer protection, access to justice, and the legitimate expectations of commercial actors. A balanced framework should facilitate effective remedies for injured consumers without imposing unforeseeable legal obligations on manufacturers. Comparative experience from the European Union and the United States can inform this process, but any proposed reform should be adapted to Iran's legal structure and legislative requirements. Ultimately, integrating consumer-protection principles into a coherent system of private international law could improve legal certainty, strengthen access to justice, and enhance the capacity of Iranian law to respond to disputes arising from increasingly interconnected markets.

Keywords: Cross-Border Tort Claims, Iran, United States, EU.

رژیم دعاوی فرامرزی مسئولیت مدنی حقوق مصرف کننده:

مطالعه تطبیقی ایران، اتحادیه اروپا و آمریکا

عاطفه سوداگری دانشجوی دکتری، گروه حقوق خصوصی، دانشگاه بین المللی پردیس کیش، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

atefehsodagari1986@gmail.com

حسن بادینی نویسنده مسئول، دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

hbadini@ut.ac.ir

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: دعای فرامرزی، ایران، ایالات متحده، اروپا، تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۵	تعیین قانون حاکم بر دعاوی مسئولیت مدنی در روابط فرامرزی مرتبط با حقوق مصرف کننده، از مسائل مهم و پیچیده حقوق بین الملل خصوصی است. گسترش مبادلات اقتصادی بین المللی، پیچیدگی زنجیره های تولید و توزیع و افزایش دعاوی ناشی از کالاها و خدمات معیوب، ضرورت بازنگری در قواعد سنتی تعارض قوانین را برجسته ساخته است. در این زمینه، مبانی حمایتی حقوق مصرف کننده، از جمله حمایت از طرف ضعیف، جبران مؤثر خسارت، پیش بینی پذیری حقوقی و دسترسی به عدالت، می توانند در تفسیر و تحول قواعد تعیین قانون حاکم نقش مؤثری ایفا کنند. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد تطبیقی، به بررسی جایگاه این مبانی در تعیین قانون حاکم بر دعاوی مسئولیت مدنی در حقوق اتحادیه اروپا، ایالات متحده آمریکا و ایران می پردازد. یافته های پژوهش نشان می دهد که در اتحادیه اروپا، مقررات رم دو، به ویژه قواعد مربوط به مسئولیت ناشی از محصولات معیوب، با تعیین ضوابط ویژه برای انتخاب قانون حاکم، میان حمایت از زبان دیده و ملاحظات هم چون پیش بینی پذیری و ارتباط مؤثر دعا با نظام حقوقی مربوط توازن برقرار می کند. در ایالات متحده آمریکا، رویکردهای انعطاف پذیر تعارض قوانین، از جمله معیار رابطه بیشترین اهمیت، امکان توجه به منافع دولتها و اوضاع و احوال خاص هر دعا را فراهم می آورند، هر چند لزوماً به ترجیح منافع مصرف کننده نمی انجامند. در مقابل، حقوق ایران فاقد نظام جامع و صریحی برای حل تعارض قوانین در دعاوی فرامرزی مصرف کنندگان است و اتکای غالب به قواعد سنتی، پاسخ گویی به پیچیدگی های این دعاوی را با چالش مواجه می سازد. پژوهش نتیجه می گیرد که تقویت حمایت از مصرف کننده در حقوق ایران مستلزم تدوین قواعد روشن تعارض قوانین، پیش بینی ضوابط متناسب با ماهیت دعاوی مصرفی و بهره گیری سنجیده از معیارهایی همچون نزدیک ترین ارتباط، با رعایت امنیت و پیش بینی پذیری حقوقی است.

استناد به این مقاله: سوداگری، عاطفه و بادینی، حسن. (۱۴۰۴). رژیم دعاوی فرامرزی مسئولیت مدنی حقوق مصرف کننده: مطالعه تطبیقی

ایران، اتحادیه اروپا و آمریکا. پژوهش های روابط بین الملل، ۱۵(۴)، ۲۸۱-۳۰۲. doi.org/10.22034/irr.2026.606081.2934

© نویسنده (گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

جبران خسارت زیان‌دیده از اهداف بنیادین نظام مسئولیت مدنی است و تحقق مؤثر این هدف، مستلزم تعیین قواعدی است که بر اساس آن‌ها بتوان مسئولیت اشخاص را احراز و آثار حقوقی رفتار زیان‌بار را مشخص کرد. این مسئله در روابط داخلی، عمدتاً در چارچوب قواعد ماهوی و آیین دادرسی ملی بررسی می‌شود؛ اما هنگامی که دعوا با عنصر خارجی همراه باشد، تعیین قانون حاکم به یکی از مسائل اساسی حقوق بین‌الملل خصوصی تبدیل می‌شود. در چنین شرایطی، دادگاه باید مشخص کند که کدام نظام حقوقی بر مسئولیت مدنی و آثار آن حکومت خواهد کرد. تعدد عوامل ارتباط، تفاوت نظام‌های حقوقی و دشواری پیش‌بینی قانون حاکم، تعیین قواعد مناسب حل تعارض را به یکی از مسائل پیچیده این حوزه تبدیل کرده است. گسترش مبادلات بین‌المللی، توسعه فناوری و تحول شیوه‌های تولید، توزیع و عرضه کالاها و خدمات نیز بر پیچیدگی این مسئله افزوده است. در نتیجه، روابطی مانند رابطه تولیدکننده و مصرف‌کننده، که ممکن است در چند کشور مختلف شکل بگیرند یا آثار خود را در حوزه‌های قضایی متفاوت بر جای گذارند، ضرورت بازنگری در کارآمدی قواعد سنتی تعارض قوانین را آشکار می‌سازند. در میان دعاوی مسئولیت مدنی فرامرزی، دعاوی مرتبط با نقض حقوق مصرف‌کننده از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند؛ زیرا مصرف‌کنندگان غالباً از نظر دسترسی به اطلاعات، قدرت چانه‌زنی و توانایی تحمل هزینه‌های دادرسی در موقعیتی ضعیف‌تر از تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان قرار دارند. این عدم توازن در مواردی که خسارت ناشی از عرضه کالا یا خدمت معیوب است، می‌تواند به دشواری احقاق حق بینجامد. افزون بر این، در برخی موارد، منفعت حاصل از نقض مقررات حمایتی برای عرضه‌کننده قابل توجه است، در حالی که خسارت واردشده به هر مصرف‌کننده به‌تنهایی ممکن است اندک باشد. پراکندگی خسارت میان شمار زیادی از مصرف‌کنندگان می‌تواند انگیزه اقامه دعوا را کاهش دهد و در نتیجه، اجرای مؤثر حقوق قانونی آنان را با مانع مواجه سازد از این منظر، حمایت از مصرف‌کننده صرفاً به شناسایی حقوق ماهوی و تعیین مسئولیت اشخاص محدود نمی‌شود، بلکه کارآمدی سازوکارهای دادرسی و امکان عملی مطالبه خسارت نیز در تحقق این حمایت نقش دارند. این ملاحظات در دعاوی فرامرزی اهمیت بیشتری پیدا می‌کنند؛ زیرا هزینه‌های پیگیری دعوا، دشواری دسترسی به ادله و پیچیدگی تعیین قانون حاکم می‌توانند موانع بیشتری در مسیر جبران خسارت ایجاد کنند. مسئله اصلی در دعاوی فرامرزی مصرف‌کنندگان آن است که آیا قواعد سنتی تعیین قانون حاکم، به‌ویژه قواعد مبتنی بر محل وقوع فعل زیان‌بار، می‌توانند به‌تنهایی پاسخ‌گوی ضرورت‌های حمایتی این حوزه باشند یا آنکه موقعیت

خاص مصرف‌کننده، ماهیت رابطه حقوقی و انتظارات مشروع طرفین، توجیه‌کننده پیش‌بینی قواعد ویژه یا استثناهای حمایتی است. پاسخ به این پرسش مستلزم توجه به مبانی مختلفی است که ممکن است در انتخاب قانون حاکم مؤثر باشند؛ از جمله حمایت از طرف ضعیف‌تر، امکان جبران مؤثر خسارت، پیش‌بینی‌پذیری نتایج حقوقی و وجود ارتباط معنادار میان دعوا و نظام حقوقی منتخب. البته این مبانی همواره در یک جهت عمل نمی‌کنند. برای مثال، انتخاب قانونی که حمایت بیشتری از مصرف‌کننده فراهم می‌آورد، ممکن است در برخی شرایط با انتظارات مشروع تولیدکننده یا ضرورت پیش‌بینی‌پذیری حقوقی تعارض پیدا کند. از این رو، مسئله اصلی صرفاً ترجیح قانون مساعدتر برای مصرف‌کننده نیست، بلکه چگونگی برقراری تعادل میان حمایت از زیان‌دیده و سایر ملاحظات معتبر در حقوق بین‌الملل خصوصی است.

اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا دو الگوی مهم برای بررسی این مسئله ارائه می‌کنند. در اتحادیه اروپا، مقررات رم دو، مصوب ۲۰۰۷، چارچوب تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی را تنظیم کرده است. ماده ۴ این مقررات، قاعده عمومی تعیین قانون حاکم بر مسئولیت ناشی از فعل زیان‌بار را بیان می‌کند و ماده ۵ به‌طور خاص به مسئولیت ناشی از محصولات معیوب اختصاص دارد. قاعده اخیر با در نظر گرفتن عواملی مانند محل اقامت معمول زیان‌دیده، محل عرضه محصول و محل تحصیل محصول، درصدد برقراری توازن میان حمایت از زیان‌دیده و پیش‌بینی‌پذیری قانون حاکم است. بنابراین، بررسی حقوق اتحادیه اروپا مستلزم تمایز میان قواعد عمومی مسئولیت ناشی از فعل زیان‌بار و قواعد ویژه مسئولیت ناشی از محصولات معیوب است. در ایالات متحده آمریکا نیز رویکردهای انعطاف‌پذیر تعارض قوانین، از جمله معیار «رابطه بااهمیت‌تر» در بازیان دوم تعارض قوانین، امکان ارزیابی ارتباط‌های مختلف دعوا با نظام‌های حقوقی ذی‌ربط را فراهم می‌کنند. باین حال، این معیار لزوماً به انتخاب قانونی که بیشترین حمایت را از مصرف‌کننده به عمل می‌آورد منتهی نمی‌شود؛ بلکه نتیجه آن به اوضاع و احوال دعوا، سیاست‌های حقوقی مرتبط و عوامل ارتباط بستگی دارد. همچنین، به دلیل ساختار فدرال ایالات متحده، باید میان قواعد تعارض قوانین و مقررات ماهوی حمایت از مصرف‌کننده تمایز قائل شد. در حقوق ایران نیز حمایت از مصرف‌کننده در قوانین ماهوی، از جمله قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸، مورد توجه قرار گرفته است؛ باین حال، وجود مقررات ماهوی حمایتی لزوماً به معنای برخورداری از قواعد جامع و اختصاصی برای تعیین قانون حاکم بر دعاوی فرامرزی مصرف‌کنندگان نیست. در این زمینه، بررسی مواد ۹۶۸ تا ۹۷۱ قانون مدنی و نسبت آن‌ها با دعاوی

مسئولیت مدنی ناشی از نقض حقوق مصرف‌کننده اهمیت دارد. پرسش اساسی آن است که قواعد موجود تا چه اندازه می‌توانند پاسخ‌گوی دعاوی‌ای باشند که در آن‌ها محل اقامت طرفین، محل عرضه یا استفاده از محصول، محل وقوع خسارت و سایر عوامل ارتباط در کشورهای مختلف قرار دارند. همچنین، باید بررسی شود که آیا قواعد کنونی امکان ایجاد تعادل مناسبی میان حمایت از مصرف‌کننده، امنیت حقوقی و پیش‌بینی‌پذیری قانون حاکم را فراهم می‌کنند یا برای رفع کاستی‌های احتمالی، تدوین قواعد اختصاصی ضرورت دارد. پاسخ به این پرسش‌ها باید بر تحلیل دقیق مقررات موجود و تفکیک قلمرو قواعد ماهوی از قواعد تعارض قوانین استوار باشد.

بر این اساس، هدف پژوهش حاضر، بررسی و مقایسه تأثیر مبانی حمایتی حقوق مصرف‌کننده بر تعیین قانون حاکم بر دعاوی مسئولیت مدنی در حقوق اتحادیه اروپا، ایالات متحده آمریکا و ایران است. پژوهش با رویکردی تحلیلی - تطبیقی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای، می‌کوشد ضمن تبیین مبانی نظری حمایت از مصرف‌کننده، قواعد و معیارهای انتخاب قانون حاکم را در سه نظام حقوقی بررسی کند و ظرفیت‌ها و محدودیت‌های هر یک را در ایجاد توازن میان حمایت از زیان‌دیده و پیش‌بینی‌پذیری حقوقی نشان دهد. پرسش اصلی پژوهش این است که مبانی حمایتی حقوق مصرف‌کننده چه تأثیری بر قواعد تعیین قانون حاکم بر دعاوی مسئولیت مدنی دارند و حقوق ایران تا چه اندازه ظرفیت پذیرش راهکارهای حمایتی متناسب با این مبانی را داراست. فرضیه راهنمای پژوهش آن است که حمایت مؤثر از مصرف‌کننده در دعاوی فرامرزی، مستلزم توجه به ویژگی‌های این دعاوی در طراحی و تفسیر قواعد تعارض قوانین است؛ باین‌حال، اقتباس از الگوهای خارجی باید با توجه به ساختار حقوقی ایران، اصول حاکم بر تعارض قوانین و ضرورت امنیت حقوقی صورت گیرد. در نهایت، پژوهش در پی ارائه پیشنهادهایی برای بهبود قواعد تعیین قانون حاکم در حقوق ایران است؛ پیشنهادهایی که ضمن تقویت امکان جبران خسارت مصرف‌کنندگان، از ایجاد ابهام و عدم پیش‌بینی‌پذیری غیرضروری در روابط فرامرزی جلوگیری کنند.

۱. مفهوم و ماهیت حقوق مصرف‌کننده

حقوق مصرف‌کننده مجموعه‌ای از قواعد و اصول حقوقی است که با هدف حمایت از منافع مصرف‌کنندگان در برابر تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات شکل گرفته است. ضرورت شکل‌گیری این حوزه تا حد زیادی از نابرابری اطلاعاتی، اقتصادی و قراردادی میان

مصرف‌کنندگان و عرضه‌کنندگان ناشی می‌شود. در بسیاری از روابط مصرفی، عرضه‌کننده از اطلاعات فنی و اقتصادی بیشتری برخوردار است و قدرت بیشتری برای تنظیم شرایط معامله دارد؛ درحالی‌که مصرف‌کننده غالباً امکان ارزیابی کامل کیفیت، ایمنی و پیامدهای استفاده از کالا یا خدمت را ندارد. ازاین‌رو، حقوق مصرف‌کننده درصدد است با وضع قواعد حمایتی، عدم توازن موجود را کاهش دهد و زمینه تحقق مؤثر حقوق مصرف‌کنندگان را فراهم سازد (Feizi Chekab & Asadi, 2014: 32).

در مفهوم حقوقی، مصرف‌کننده عموماً شخصی است که کالا یا خدمتی را برای مقاصد شخصی، خانوادگی یا غیرحرفه‌ای تهیه یا استفاده می‌کند. باین‌حال، تعریف دقیق مصرف‌کننده در نظام‌های حقوقی مختلف یکسان نیست و ممکن است بر اساس هدف از معامله، نوع استفاده از کالا یا خدمت و ویژگی‌های شخص مصرف‌کننده تعیین شود. در حقوق ایران، ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸، مصرف‌کننده را شخص حقیقی یا حقوقی تعریف می‌کند که کالا یا خدمتی را خریداری می‌کند. این تعریف از حیث شمول اشخاص حقوقی گسترده است؛ باین‌حال، برای تعیین قلمرو حمایت در هر مورد باید تعریف قانونی، هدف معامله و مقررات خاص قابل اعمال را در نظر گرفت (Feizi Chekab & Asadi, 2014: 45). در حقوق اتحادیه اروپا، مفهوم مصرف‌کننده در بسیاری از مقررات حمایتی بر شخص حقیقی‌ای متمرکز است که خارج از فعالیت تجاری، کسب‌وکار یا حرفه خود عمل می‌کند. این رویکرد، به‌ویژه در تعیین قلمرو حمایت‌های اختصاصی مصرف‌کنندگان، اهمیت دارد. در مقابل، تعریف مقرر در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ایران، اشخاص حقوقی را نیز دربرمی‌گیرد. این تفاوت نشان می‌دهد که مقایسه نظام‌های حقوقی صرفاً با بررسی اصطلاح مصرف‌کننده کافی نیست، بلکه باید هدف مقرر، قلمرو اشخاص مشمول و نوع حمایت پیش‌بینی‌شده نیز بررسی شود (Salimi & Parsapour, 2015: 70). ماهیت حقوق مصرف‌کننده را می‌توان از دو منظر حمایتی و اقتصادی بررسی کرد. از منظر حمایتی، هدف اصلی کاهش آثار نابرابری میان مصرف‌کننده و عرضه‌کننده و فراهم کردن امکان برخورداری مؤثر از حقوق قانونی است. از منظر اقتصادی، قواعد حمایت از مصرف‌کننده می‌تواند با افزایش شفافیت بازار، مقابله با فریب و عرضه کالاهای ناایمن و تقویت اعتماد عمومی، به بهبود عملکرد بازار کمک کند. بنابراین، حقوق مصرف‌کننده تنها مجموعه‌ای از حقوق فردی در روابط قراردادی نیست، بلکه بخشی از نظام تنظیم روابط اقتصادی و تضمین پاسخ‌گویی عرضه‌کنندگان نیز محسوب می‌شود (Abdipour & Parto, 2013: 65).

۲. مبانی مسئولیت مدنی در حقوق مصرف‌کننده

مسئولیت مدنی در حوزه مصرف‌کننده به الزام قانونی شخص مسئول به جبران خسارتی اشاره دارد که در نتیجه رفتار زیان‌بار، عیب کالا یا خدمت یا نقض تعهدات قانونی به دیگری وارد شده است. تعیین مبنای این مسئولیت، از جمله تقصیر، ایجاد خطر یا مسئولیت ناشی از عیب محصول، بر شرایط احراز مسئولیت و امکان مطالبه خسارت اثر می‌گذارد. با این حال، باید میان مسئولیت قراردادی و مسئولیت خارج از قرارداد و نیز میان مسئولیت مبتنی بر تقصیر و مسئولیت محض تمایز گذاشت؛ زیرا شرایط تحقق و آثار حقوقی آن‌ها الزاماً یکسان نیست (Safaei & Shabani Kandesari, 2015: 90). در نظام مبتنی بر تقصیر، زیان‌دیده اصولاً باید عناصر لازم برای احراز مسئولیت، از جمله تقصیر، ورود خسارت و رابطه سببیت را مطابق قواعد حاکم اثبات کند. این الزام در دعاوی مربوط به محصولات پیچیده می‌تواند دشوار باشد؛ زیرا اطلاعات فنی و اسناد مربوط به فرایند تولید غالباً در اختیار تولیدکننده یا عرضه‌کننده قرار دارند. مسئولیت محض در مواردی که قانون آن را به رسمیت شناخته است، ضرورت اثبات تقصیر را برطرف می‌کند؛ اما زیان‌دیده همچنان باید سایر عناصر لازم، مانند وجود عیب، خسارت و رابطه سببیت، را با رعایت قواعد اثباتی مربوط احراز کند. بنابراین، مسئولیت محض به معنای مسئولیت بدون نیاز به اثبات هیچ‌یک از شرایط قانونی نیست، بلکه مشخصاً به عدم ضرورت اثبات تقصیر اشاره دارد.

در حقوق ایران، مواد ۱ و ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸، در کنار سایر مقررات مربوط، مبنای بررسی مسئولیت عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات و تعهد آنان به جبران خسارات ناشی از نقض الزامات قانونی است. با این حال، تعیین مبنای دقیق مسئولیت در هر دعوا مستلزم بررسی متن قانون، نوع خسارت، ماهیت رابطه حقوقی و مقررات قابل اعمال است. از این رو، نمی‌توان صرفاً از وجود تکلیف به جبران خسارت نتیجه گرفت که قانون‌گذار در تمام دعاوی مصرف‌کننده، مسئولیت محض را پذیرفته است. همچنین، قواعد عمومی مسئولیت مدنی و مبانی فقهی، از جمله قاعده لاضرر، در تحلیل حقوقی این موضوع اهمیت دارند؛ اما استناد به این مبانی به تنهایی جایگزین بررسی شرایط قانونی تحقق مسئولیت نمی‌شود.

در اتحادیه اروپا، دستورالعمل ۳۷۴/۸۵/EEC مصوب ۱۹۸۵، چارچوبی برای مسئولیت تولیدکننده در قبال خسارت ناشی از محصولات معیوب برقرار کرد که بر مبنای مسئولیت بدون نیاز به اثبات تقصیر استوار بود. در این چارچوب، وجود عیب محصول، ورود خسارت و رابطه سببیت از عناصر اصلی

مطالبه خسارت محسوب می‌شدند و تولیدکننده می‌توانست در حدود مقرر به دفاعیات قانونی استناد کند. این دستورالعمل در تحول نظام مسئولیت ناشی از محصولات معیوب در اروپا نقش مهمی داشت؛ با این حال، بررسی وضعیت حقوق جاری اتحادیه اروپا باید با توجه به تحولات تقنینی بعدی و مقررات قابل اعمال در زمان مربوط صورت گیرد (Salimi & Parsapour, 2015: 75-80).

در ایالات متحده آمریکا نیز مسئولیت ناشی از محصولات معیوب تحت تأثیر قوانین ایالتی، رویه قضایی و بازیان‌های حقوقی قرار دارد. بازیان سوم مسئولیت مدنی، در بخش مربوط به محصولات معیوب، میان عیب تولیدی، عیب طراحی و نقص در هشدار یا دستورالعمل‌های لازم تمایز می‌گذارد. با این حال، نباید این چارچوب را به تمام دعوای مصرف‌کننده یا مسئولیت ناشی از خدمات تعمیم داد؛ زیرا مبانی مسئولیت و شرایط مطالبه خسارت بسته به نوع دعوا و قانون حاکم متفاوت‌اند (Kandesari, 2015: 100). مقایسه این نظام‌ها نشان می‌دهد که حمایت مؤثر از مصرف‌کننده تنها به انتخاب مبنای مسئولیت محدود نمی‌شود، بلکه قواعد مربوط به اثبات عیب، رابطه سببیت، دسترسی به اطلاعات و امکان جبران خسارت نیز اهمیت دارند. با این حال، مسئولیت محض، اماره تقصیر و انتقال بار اثبات مفاهیمی متمایزند. مسئولیت محض ضرورت اثبات تقصیر را برطرف می‌کند؛ اماره تقصیر، در صورت تحقق شرایط مقرر، اثبات خلاف را بر عهده طرف مقابل قرار می‌دهد؛ و انتقال بار اثبات ممکن است ناظر به یک یا چند عنصر مشخص از دعوا باشد. بنابراین، هر پیشنهاد برای اصلاح حقوق ایران باید مشخص کند که هدف، تغییر مبنای مسئولیت است یا تسهیل اثبات عناصر آن.

۳. اصول تعیین قانون حاکم و تأثیر حقوق مصرف‌کننده بر آن

تعیین قانون حاکم در دعوای مسئولیت مدنی دارای عنصر خارجی، فرایندی است که از طریق قواعد تعارض قوانین مشخص می‌کند کدام نظام حقوقی بر ماهیت اختلاف حکومت خواهد کرد. در رویکرد سنتی، قانون محل وقوع فعل زیان‌بار یکی از مهم‌ترین عوامل ارتباط در دعوای مسئولیت مدنی بوده است. در رویکردهای جدیدتر، عواملی مانند محل وقوع خسارت، محل اقامت معمول طرفین، ارتباط دعوا با یک نظام حقوقی خاص و پیش‌بینی‌پذیری نتایج حقوقی نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند. معیار نزدیک‌ترین ارتباط و معیار رابطه با اهمیت‌تر از جمله رویکردهایی هستند که با درجات متفاوتی از انعطاف، به ارزیابی مجموع عوامل ارتباط می‌پردازند (Aein & Tabatabaei, 2013: 25; Maqsoudi, 2018). در حقوق بین‌الملل خصوصی، تعیین قانون حاکم با تعیین دادگاه صالح تفاوت دارد. همچنین، انتخاب قانون حاکم بر مسئولیت مدنی باید از انتخاب قانون حاکم بر قرارداد تفکیک شود؛

زیرا ممکن است مسئولیت ناشی از یک محصول معیوب، بسته به ماهیت ادعا و شرایط پرونده، در قلمرو مسئولیت قراردادی یا خارج از قرارداد بررسی شود. از این رو، پیش از اعمال هر قاعده تعارض قوانین باید ماهیت حقوقی دعوا، مبنای مسئولیت و قلمرو قاعده مورد استناد مشخص شود. در حقوق ایران، مواد ۹۶۸ تا ۹۷۱ قانون مدنی از جمله مقررات مرتبط با تعارض قوانین اند؛ با این حال، این مواد موضوعات و قلمروهای متفاوتی دارند و نمی‌توان همه آن‌ها را قاعده‌ای واحد برای تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی فرامرزی تلقی کرد. از این رو، تحلیل دعاوی مصرف‌کنندگان مستلزم بررسی جداگانه هر ماده و تعیین نسبت آن با ماهیت دعوا، محل وقوع فعل یا خسارت و سایر عوامل ارتباط است. قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ نیز از حیث حمایت ماهوی اهمیت دارد، اما وجود چنین قانونی به‌خودی‌خود به معنای تعیین قانون ایران به‌عنوان قانون حاکم بر همه دعاوی فرامرزی مصرف‌کنندگان نیست. (Salimi & Parsapour, 2015: 120)

در اتحادیه اروپا، مقررات رم دو (Regulation (EC) No 864/2007) چارچوب اصلی تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی را فراهم می‌کند. ماده ۴ این مقررات، قاعده عمومی مسئولیت ناشی از فعل زیان‌بار را بیان می‌کند و ماده ۵ به مسئولیت ناشی از محصولات معیوب اختصاص دارد. در ماده ۵، انتخاب قانون حاکم بر اساس سلسله‌ای از عوامل ارتباط، از جمله محل اقامت معمول زیان‌دیده، محل عرضه محصول و محل تحصیل محصول، صورت می‌گیرد و اعمال برخی از این عوامل به تحقق شرایط مقرر در متن ماده وابسته است. بنابراین، این ماده را نمی‌توان استثنایی عام برای حمایت از مصرف‌کننده در تمام دعاوی مسئولیت مدنی دانست. اهمیت آن در این است که برای نوع خاصی از مسئولیت، میان حمایت از زیان‌دیده و پیش‌بینی‌پذیری قانون حاکم سازوکار مشخصی برقرار می‌کند (Salimi, 2016: 130). در ایالات متحده آمریکا، قواعد تعارض قوانین از ساختار فدرال و تفاوت قوانین ایالت‌ها تأثیر می‌پذیرند. معیار رابطه بااهمیت‌تر، که در بازیان دوم تعارض قوانین مطرح شده است، به عواملی مانند سیاست‌های مرتبط دولت‌های ذی‌ربط، انتظارات مشروع طرفین، ماهیت موضوع اختلاف و ارتباط هر نظام حقوقی با دعوا توجه می‌کند. با این حال، این معیار را نباید قاعده‌ای دانست که همواره قانون مساعدتر برای مصرف‌کننده را برمی‌گزیند. نتیجه اعمال آن به اوضاع و احوال پرونده، عوامل ارتباط و سیاست‌های حقوقی مرتبط بستگی دارد. همچنین، قانون فدرال ایمنی محصولات مصرفی و سایر مقررات ماهوی حمایت از مصرف‌کننده را باید از قواعد تعیین قانون حاکم متمایز کرد (Safaei & Shabani Kandesari, 2015: 110). از منظر تطبیقی، مبانی حمایتی حقوق مصرف‌کننده می‌توانند در طراحی، تفسیر و ارزیابی

قواعد تعارض قوانین نقش داشته باشند؛ باین حال، این تأثیر الزاماً به معنای کنار گذاشتن قواعد عمومی یا انتخاب خودکار قانون مساعدتر برای مصرف کننده نیست. حمایت از طرف ضعیف تر، جبران مؤثر خسارت، امنیت حقوقی و پیش بینی پذیری باید در چارچوب قواعد قابل اعمال و با توجه به ماهیت دعوا ارزیابی شوند. بر این اساس، بررسی حقوق ایران باید مشخص کند که قواعد موجود تا چه اندازه امکان تعیین قانون حاکم به شیوه ای روشن و قابل پیش بینی را فراهم می کنند و آیا تدوین قواعد ویژه برای برخی دعاوی فرامرزی مصرف کنندگان می تواند خلأهای احتمالی را برطرف سازد.

۴. محدودیت های حقوق کلاسیک در پرتو پیچیدگی های اقتصاد سیاسی

گسترش فناوری، پیچیدگی فرایندهای تولید و توزیع و افزایش فاصله اطلاعاتی میان تولیدکنندگان و مصرف کنندگان، ضرورت حمایت قانونی مؤثر از مصرف کننده را افزایش داده است. قانون در این حوزه صرفاً وسیله تنظیم قراردادها نیست، بلکه از طریق تعیین استانداردهای ایمنی، الزام به ارائه اطلاعات صحیح، پیش بینی ضمانت اجراها و فراهم کردن امکان مطالبه خسارت، در تنظیم روابط اقتصادی و افزایش پاسخ گویی عرضه کنندگان نقش دارد (Ghasemi & Salbehi, 2018: 5) حقوق کلاسیک قراردادها و مسئولیت مدنی، با تأکید بر آزادی قراردادها، الزام آور بودن توافق ها و مسئولیت مبتنی بر تقصیر، همچنان بخش مهمی از چارچوب حقوقی حمایت از اشخاص را تشکیل می دهد. باین حال، در برخی روابط مصرفی، اتکای صرف به این ابزارها ممکن است برای جبران نابرابری اطلاعاتی و اقتصادی کافی نباشد. پیچیدگی فنی محصولات، دشواری دسترسی به مدارک تولید و محدودیت توان مالی مصرف کننده می تواند اثبات تقصیر و رابطه سببیت را دشوار سازند. این مسائل ضرورت بررسی ابزارهای تکمیلی حمایت از مصرف کننده را مطرح می کنند؛ بدون آنکه بتوان نتیجه گرفت قواعد کلاسیک در همه موارد ناکارآمدند یا حمایت از مصرف کننده همواره مستلزم کنار گذاشتن آنهاست.

یکی از چالش های مهم در دعاوی ناشی از محصولات معیوب، دشواری اثبات تقصیر و رابطه سببیت است. مصرف کننده ممکن است به اطلاعات فنی مربوط به طراحی، تولید یا کنترل کیفیت دسترسی نداشته باشد و نتواند به سادگی منشأ عیب را مشخص کند. در چنین شرایطی، قواعد مربوط به مسئولیت و اثبات دعوا می توانند بر امکان عملی جبران خسارت اثر بگذارند. در حقوق ایران، مواد ۳۳۱ و ۳۳۳ قانون مدنی در بررسی برخی مبانی مسئولیت ناشی از تسبیب و خسارات مرتبط اهمیت دارند؛ باین حال، تعیین قلمرو آنها در دعاوی محصولات معیوب نیازمند تحلیل شرایط قانونی و رابطه سببیت در هر مورد است (Badiei, 2009: 10-20) حمایت از مصرف کننده همچنین نباید به شخصی محدود شود که

مستقیماً کالا را خریداری کرده است. در مواردی ممکن است عیب محصول به اشخاص ثالث، مانند اعضای خانواده مصرف‌کننده یا رهگذران، خسارت وارد کند. وضعیت حقوقی این اشخاص به مبنای دعوا و قواعد قابل اعمال بستگی دارد و ضرورت تفکیک رابطه قراردادی از مسئولیت خارج از قرارداد را نشان می‌دهد. در اتحادیه اروپا، تحول قواعد مسئولیت ناشی از محصولات معیوب و پذیرش مسئولیت بدون نیاز به اثبات تقصیر در چارچوب مقرر، نمونه‌ای از تلاش برای پاسخ‌گویی به برخی دشواری‌های دعاوی مربوط به محصولات پیچیده است (Oriban & Nataei, 2011: 15-20). با این حال، ارزیابی میزان حمایت در هر نظام باید با توجه به شرایط تحقق مسئولیت، دفاعیات قانونی و قلمرو اشخاص و خسارات قابل جبران صورت گیرد.

۵. مبانی حمایت از مصرف‌کننده در مسئولیت مدنی

حمایت از مصرف‌کننده یکی از تحولات مهم حقوق خصوصی در دوران معاصر است. گسترش تولید انبوه، پیچیده‌تر شدن کالاها و خدمات، توسعه تجارت فرامرزی و افزایش فاصله اطلاعاتی میان تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان موجب شده است که قواعد سنتی مسئولیت مدنی، به‌ویژه قواعد مبتنی بر تقصیر، برای جبران تمام زیان‌های واردشده به مصرف‌کنندگان کافی نباشد. مصرف‌کننده معمولاً از دانش فنی، اطلاعات تخصصی و قدرت اقتصادی لازم برای ارزیابی خطرهای کالا یا خدمت برخوردار نیست و در بسیاری از موارد نیز امکان مذاکره مؤثر درباره شرایط عرضه را ندارد. از این رو، نظام‌های حقوقی به تدریج از الگوی صرفاً مبتنی بر آزادی قراردادها فاصله گرفته و قواعدی را برای حمایت از طرف ضعیف‌تر رابطه اقتصادی توسعه داده‌اند. این تحول بر مبانی مسئولیت مدنی، شیوه جبران خسارت و در دعاوی فرامرزی، بر تعیین قانون حاکم نیز اثر گذاشته است (Areeban & Netaei, 2011: 17). یکی از مبانی اصلی حمایت از مصرف‌کننده، اصل جبران خسارت است. مطابق این اصل، شخصی که در نتیجه رفتار زیان‌بار دیگری متحمل خسارت شده است، باید بتواند در چارچوب شرایط قانونی، زیان خود را جبران کند. با این حال، تحقق این هدف در روابط مصرف‌کننده و تولیدکننده با دشواری‌هایی روبه‌رو است؛ زیرا اثبات تقصیر، شناسایی منشأ عیب کالا و دسترسی به اطلاعات فنی ممکن است برای مصرف‌کننده بسیار دشوار باشد. در چنین شرایطی، نظام حقوقی می‌تواند با تعدیل قواعد اثبات، پیش‌بینی مسئولیت مبتنی بر عیب محصول یا تعیین تکالیف اطلاعاتی برای عرضه‌کنندگان، امکان جبران خسارت را تقویت کند. البته حمایت از مصرف‌کننده به معنای حذف همه شرایط مسئولیت یا تحمیل مسئولیت

مطلق به هر شخصی که در زنجیره عرضه حضور دارد نیست؛ بلکه هدف، ایجاد تعادل میان جبران مؤثر خسارت، توزیع منصفانه خطر و حفظ انگیزه‌های تولید و نوآوری است (Tabatabaiejad, 2017: 15). اصل پیشگیری از زیان نیز جایگاه مهمی در حقوق مصرف‌کننده دارد. بر اساس این رویکرد، حمایت حقوقی نباید صرفاً پس از وقوع خسارت و در قالب پرداخت غرامت تحقق یابد؛ بلکه تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان باید، در حدود تکالیف قانونی و متناسب با نقش خود، خطرهای قابل پیش‌بینی را شناسایی و از عرضه محصولات خطرناک یا ارائه اطلاعات گمراه‌کننده جلوگیری کنند. تکالیف مربوط به ایمنی محصول، هشدار درباره خطرهای استفاده، ارائه اطلاعات روشن و رعایت استانداردهای فنی از جلوه‌های این رویکرد هستند. در این چارچوب، مسئولیت مدنی افزون بر کارکرد جبرانی، می‌تواند انگیزه‌ای برای رعایت احتیاط و کاهش احتمال ورود خسارت ایجاد کند. با این حال، نباید کارکرد پیشگیرانه مسئولیت مدنی را با مجازات کیفری یا مسئولیت مطلق یکسان دانست؛ زیرا هرکدام از این نهادها شرایط، اهداف و آثار حقوقی خاص خود را دارند (Salimi & Parsipour, 2012: 82). عدم توازن اطلاعاتی و اقتصادی میان مصرف‌کننده و عرضه‌کننده، مبنای دیگری برای مداخله حمایتی قانون‌گذار است. تولیدکننده معمولاً به اطلاعاتی درباره فرایند طراحی، مواد اولیه، آزمایش‌های ایمنی و ویژگی‌های فنی محصول دسترسی دارد که مصرف‌کننده از آن محروم است. اگر بار اثبات همه عناصر مسئولیت، بدون توجه به این نابرابری، بر دوش مصرف‌کننده قرار گیرد، حق مطالبه خسارت ممکن است در عمل به حقی دشوار یا حتی بی‌اثر تبدیل شود. به همین دلیل، برخی نظام‌های حقوقی از ابزارهایی مانند الزام به افشای اطلاعات، قواعد ویژه مسئولیت محصول، تسهیل دسترسی به ادله و در موارد مشخص، تعدیل بار اثبات استفاده می‌کنند. البته هرگونه جابه‌جایی بار اثبات باید مستند به قانون یا مبنای پذیرفته‌شده حقوقی باشد و نمی‌توان صرف مصرف‌کننده بودن خواهان را برای معکوس کردن خودکار بار اثبات کافی دانست (Abdipour & Parto, 2013: 75).

۱-۵. مبنای مسئولیت مدنی در دعاوی مصرف‌کننده

مسئولیت مدنی در دعاوی مصرف‌کننده می‌تواند بر پایه‌های متفاوتی استوار باشد که مهم‌ترین آن‌ها مسئولیت مبتنی بر تقصیر، مسئولیت ناشی از نقض تعهد و مسئولیت مربوط به محصولات معیوب است. در الگوی مبتنی بر تقصیر، زیان‌دیده باید، مطابق قواعد حاکم، رفتار نامتعارف یا خلاف تکلیف، ورود خسارت و رابطه سببیت را اثبات کند. این الگو بر مسئولیت شخصی و لزوم انتساب زیان به رفتار قابل سرزنش تأکید دارد؛ اما در دعاوی مربوط به محصولات پیچیده، اثبات اینکه کدام مرحله از طراحی،

تولید یا عرضه با بی‌احتیاطی همراه بوده است، می‌تواند دشوار باشد. افزون بر این، گاهی محصول مطابق فرایند تولید معمول ساخته شده، اما همچنان خطر یا عیبی دارد که به مصرف‌کننده آسیب می‌رساند. این مسائل زمینه توسعه قواعد ویژه مسئولیت محصول را فراهم کرده‌اند (Badi'i, 2009: 132). مسئولیت مبتنی بر نقض تعهد نیز در مواردی مطرح می‌شود که زیان ناشی از عدم اجرای تعهدات قراردادی یا نقض الزامات مرتبط با رابطه مصرف‌کننده و عرضه‌کننده باشد. با این حال، باید میان مسئولیت قراردادی و مسئولیت غیرقراردادی تمایز گذاشت. اگر زیان دیده و خوانده در رابطه قراردادی قرار داشته باشند، قواعد قرارداد و قانون حاکم بر آن ممکن است در تعیین تکالیف و آثار نقض تعهد نقش داشته باشند. در مقابل، اگر زیان دیده مستقیماً با تولیدکننده قرارداد نداشته باشد، برای مثال هنگامی که محصول خریداری شده از فروشنده واسطه موجب آسیب بدنی شود، امکان طرح دعوای غیرقراردادی و تعیین قانون حاکم بر آن مطرح می‌شود. بنابراین، صرف مصرف‌کننده بودن زیان دیده برای قراردادی تلقی کردن دعوا کافی نیست و ماهیت رابطه حقوقی، مبنای خواسته و نوع خسارت باید جداگانه بررسی شوند (Niazi et al., 2016: 185). رابطه سببیت نیز از عناصر اساسی مسئولیت مدنی است. حتی اگر محصول معیوب باشد، خواهان باید در چارچوب قواعد حاکم نشان دهد که خسارت مورد ادعا با عیب یا رفتار منتسب به خواننده رابطه سببیت دارد. در پرونده‌های فنی، اثبات این رابطه ممکن است به کارشناسی تخصصی و بررسی شواهد تولید و استفاده نیاز داشته باشد. از سوی دیگر، رفتار مصرف‌کننده، استفاده برخلاف دستورالعمل یا مداخله شخص ثالث ممکن است در ارزیابی سببیت یا میزان مسئولیت اثرگذار باشد؛ اما اثر این عوامل در همه نظام‌ها یکسان نیست. بنابراین، حمایت از مصرف‌کننده باید در کنار تضمین رسیدگی منصفانه و ارزیابی دقیق دلایل اعمال شود. معیارهای اثبات و انتساب مسئولیت در این حوزه، از عوامل مهم تفاوت نظام‌های حقوقی و نتایج دعوای فرامرزی هستند (Abdipour & Parto, 2013: 85).

۶. تعارض قوانین و تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی

در دعوای مسئولیت مدنی فرامرزی، مسئله فقط تشخیص مسئولیت خواننده نیست؛ بلکه باید مشخص شود قانون کدام کشور بر عناصر دعوا حاکم است. این پرسش زمانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که تولیدکننده در کشوری مستقر باشد، محصول در کشور دیگری خریداری شود و خسارت در کشور ثالثی رخ دهد. قوانین کشورها ممکن است درباره مفهوم عیب، مبنای مسئولیت، بار اثبات، دفاعیات، انواع خسارت قابل جبران و مهلت اقامه دعوا تفاوت داشته باشند. از این رو، تعیین قانون حاکم می‌تواند بر

نتیجه نهایی پرونده اثر جدی بگذارد. قواعد حل تعارض برای پاسخ به همین مسئله طراحی شده‌اند و باید از قواعد صلاحیت قضایی تفکیک شوند؛ زیرا تعیین دادگاه صالح الزاماً به معنای تعیین قانون ماهوی حاکم نیست یکی از معیارهای سنتی در دعاوی غیرقراردادی، قانون محل وقوع فعل زبان‌بار است. این معیار بر پیوند میان رفتار عامل زیان و نظام حقوقی محل انجام آن تأکید دارد؛ اما در دعاوی فرامرزی ممکن است محل رفتار و محل تحقق خسارت از یکدیگر جدا باشند. برای نمونه، طراحی یا تولید محصول در یک کشور صورت می‌گیرد، محصول در چند کشور توزیع می‌شود و آسیب در کشور محل استفاده رخ می‌دهد. در چنین وضعیتی، تکیه صرف بر محل رفتار ممکن است ارتباط نزدیک پرونده با کشور محل تحقق زیان یا محل زندگی زیان‌دیده را نادیده بگیرد. به همین دلیل، برخی نظام‌های حقوقی معیار محل وقوع خسارت را در کنار معیارهای دیگر به کار می‌گیرند و در موارد خاص، استثنائاتی برای روابط نزدیک‌تر یا قابلیت پیش‌بینی قانون قابل اعمال پیش‌بینی می‌کنند (Ghasemi & Salbehi, 2018: 186). در کنار معیارهای سنتی، اصل نزدیک‌ترین ارتباط و ملاحظات مربوط به قابلیت پیش‌بینی نیز در برخی نظام‌های حقوقی اهمیت یافته‌اند. بر اساس این رویکرد، قانون حاکم باید با توجه به پیوندهای واقعی پرونده، از جمله محل اقامت معمول طرفین، محل تولید یا عرضه محصول، محل خرید و محل تحقق خسارت، تعیین شود. با این حال، اصل نزدیک‌ترین ارتباط را نباید مجوزی برای انتخاب آزادانه قانون مطلوب از سوی دادگاه دانست؛ زیرا چنین انتخابی باید در چهارچوب قواعد تعارض قوانین و استثنائاتی مقرر در قانون انجام گیرد. همچنین حمایت از مصرف‌کننده، هرچند ملاحظه‌ای مهم است، به تنهایی به این معنا نیست که قانون محل اقامت مصرف‌کننده در تمام پرونده‌ها بر سایر قوانین اولویت دارد (Ghasemi & Salbehi, 2018: 190; Safaei & Shabani Kandesari, 2015: 103).

۷. رویکرد اتحادیه اروپا

در اتحادیه اروپا، تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی عمدتاً در چارچوب مقرره رم دو، یعنی مقرره شماره 864/2007، صورت می‌گیرد. ماده ۴ این مقرره قاعده عمومی را بر قانون کشوری استوار می‌کند که خسارت در آن واقع شده است، صرف‌نظر از اینکه فعل ایجادکننده خسارت یا پیامدهای غیرمستقیم آن در کجا رخ داده باشد. این قاعده با هدف ایجاد پیش‌بینی‌پذیری و پیوند دادن مسئولیت به محل تحقق زیان طراحی شده است. با این حال، ماده ۴ استثنائاتی نیز دارد؛ از جمله هنگامی که طرفین در زمان وقوع خسارت اقامتگاه معمول مشترک در یک کشور دارند یا هنگامی که از مجموع اوضاع و احوال پرونده، ارتباط آشکارا نزدیک‌تر با کشور دیگری به دست می‌آید. در نتیجه، قاعده عمومی

محل خسارت در کنار استثناهای مشخص اجرا می‌شود، نه به صورت یک معیار مطلق و بدون انعطاف (European Parliament and Council, 2007, Rome II Regulation, Art. 4). ماده ۵ مقرر رم دو قاعده ویژه‌ای برای مسئولیت ناشی از محصولات معیوب مقرر می‌کند. این ماده را نباید قاعده عمومی تمام دعاوی مصرف‌کننده یا تمام دعاوی مسئولیت مدنی تلقی کرد بر اساس سلسله‌مراتب پیش‌بینی شده در آن، ابتدا قانون کشور محل اقامت معمول شخص زیان‌دیده در زمان وقوع خسارت قابل اعمال است، مشروط بر آنکه محصول در آن کشور به بازار عرضه شده باشد. اگر این شرط برقرار نباشد، قانون کشور محل تحصیل یا خرید محصول در شرایط مقرر بررسی می‌شود و در صورت نبود شرایط لازم، قانون محل وقوع خسارت می‌تواند اعمال شود؛ در این مراحل، عرضه محصول به بازار کشور مربوط اهمیت دارد. همچنین، اگر شخصی که مسئولیت به او نسبت داده شده نتواند به‌طور معقول عرضه محصول یا محصولی از همان نوع را در کشور مورد نظر پیش‌بینی کند، مقرر امکان اعمال قانون محل اقامت معمول شخص مسئول را پیش‌بینی کرده است. بنابراین، محل اقامت مصرف‌کننده در این ماده نقش مهمی دارد، اما به تنهایی و بدون رعایت شرایط قانونی، قانون حاکم را تعیین نمی‌کند (European Parliament and Council, 2007, Rome II Regulation, Art. 5).

چارچوب اتحادیه اروپا از چند ابزار حقوقی متمایز تشکیل شده است که نباید با یکدیگر خلط شوند. مقرر رم دو به تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی می‌پردازد؛ مقررات مربوط به صلاحیت قضایی، از جمله مقرر بروکسل یک مکرر، تعیین می‌کنند کدام دادگاه‌ها می‌توانند به دعوا رسیدگی کنند؛ و مقررات ماهوی مسئولیت محصول، شرایط مسئولیت و حقوق زیان‌دیده را مشخص می‌کنند. دستورالعمل 85/374/EEC از اسناد تاریخی مهم در زمینه مسئولیت ناشی از محصولات معیوب بوده است و دستورالعمل جدید اتحادیه اروپا، شماره 2024/2853، چارچوب مسئولیت محصول را به‌روزرسانی کرده است. با وجود ارتباط موضوعی این اسناد، هرکدام کارکرد متفاوتی دارند و نمی‌توان قواعد صلاحیت قضایی را به‌عنوان قاعده تعیین قانون حاکم یا مقررات ماهوی را به‌عنوان قاعده حل تعارض معرفی کرد (European Parliament and Council, 1985; European Parliament and Council, 2024). Council, 2007; European Parliament and Council, 2024).

اروپا به معنای پذیرش یک قاعده فراگیر برای اعمال قانون مطلوب مصرف‌کننده نیست. در مقرر رم دو، قواعد مشخصی برای انواع مختلف تعهدات غیرقراردادی پیش‌بینی شده و ماده ۵ برای مسئولیت محصول ساختار خاص خود را دارد. افزون بر این، قواعد صلاحیت قضایی ویژه مصرف‌کنندگان در بروکسل یک

مکرر اساساً در قلمرو دعاوی قراردادی مصرف‌کننده و با رعایت شرایط مقرر اعمال می‌شوند؛ بنابراین، نمی‌توان آن‌ها را بدون بررسی ماهیت دعوا به تمام دعاوی غیرقراردادی ناشی از محصولات معیوب تسری داد.

۸. رویکرد ایالات متحده آمریکا

در ایالات متحده، مسئولیت مدنی و مسئولیت ناشی از محصولات معیوب عمدتاً در چارچوب حقوق ایالت‌ها تحول یافته‌اند. از این رو، قواعد مربوط به مبنای مسئولیت، معیار عیب، خسارت‌های قابل مطالبه و شیوه تعیین قانون حاکم ممکن است میان ایالت‌ها متفاوت باشد. در دعاوی دارای عناصر خارجی، دادگاه‌ها با توجه به رویکرد پذیرفته‌شده در حوزه قضایی مربوط، عوامل مختلفی را بررسی می‌کنند؛ از جمله محل وقوع خسارت، محل رفتار زیان‌بار، اقامتگاه طرفین، محل اصلی رابطه و سیاست‌های حقوقی کشورهای یا ایالت‌های مرتبط. در برخی حوزه‌های قضایی، تحلیل تعارض قوانین به جای تکیه مکانیکی بر یک عامل، بر ارتباطات پرونده و سیاست‌های حقوقی مرتبط متمرکز است. با این حال، نمی‌توان یک روش واحد را به همه ایالت‌های آمریکا نسبت داد یا ادعا کرد که قانون محل اقامت مصرف‌کننده همیشه قانون حاکم است (Barari Chandari & Ghasemi Hamed, 2019: 165) در حقوق ماهوی آمریکا، مسئولیت محصول ممکن است بر مبنای تقصیر، ضمانت‌های قراردادی یا نظریه‌های مسئولیت مبتنی بر عیب مطرح شود. چارچوب دقیق مسئولیت و شرایط آن تابع قانون ایالت مربوط و رویه قضایی آن است. در برخی دعاوی، اثبات عیب طراحی، عیب ساخت یا ناکافی بودن هشدارها اهمیت دارد؛ در برخی دیگر، قواعد مربوط به ضمانت یا تقصیر می‌توانند مبنای مطالبه قرار گیرند. با این حال، نباید مسئولیت مبتنی بر عیب را به معنای مسئولیت خودکار هر تولیدکننده یا فروشنده دانست؛ زیرا خواهان همچنان باید عناصر لازم برای تحقق مبنای دعوا را مطابق قانون قابل اعمال اثبات کند. همچنین، میزان و نوع خسارت قابل جبران، از جمله خسارت‌های تنبیهی در مواردی که قانون اجازه می‌دهد، تابع شرایط و محدودیت‌های خاص است و نمی‌توان آن را قاعده‌ای عمومی در تمام دعاوی مصرف‌کننده دانست. تجربه آمریکا نشان می‌دهد که حمایت از مصرف‌کننده لزوماً از طریق تعیین یک قانون واحد و ثابت تحقق نمی‌یابد. انعطاف در تحلیل تعارض قوانین می‌تواند امکان توجه به اوضاع و احوال هر پرونده را فراهم کند، اما هم‌زمان ممکن است پیش‌بینی‌پذیری را کاهش دهد یا زمینه اختلاف درباره قانون حاکم را گسترش دهد. در نتیجه، ارزیابی این نظام باید میان مزایای توجه به ارتباطات واقعی پرونده و هزینه‌های ناشی از پیچیدگی تحلیل تعارض قوانین توازن برقرار کند. برای مقایسه با اتحادیه اروپا، تفاوت مهم آن

است که مقرر رم دو قواعد مشترکی را در سطح اتحادیه مقرر می‌کند، درحالی‌که در آمریکا بخش مهمی از قواعد مسئولیت و تعارض قوانین به حقوق ایالت‌ها و رویه قضایی آن‌ها وابسته است (Niazi et al., 2016: 195; Tabatabaieinejad, 2017: 25).

۹. رویکرد حقوق ایران

در حقوق ایران، قواعد مسئولیت مدنی، قانون مسئولیت مدنی، مقررات مربوط به حمایت از مصرف‌کننده و قواعد عمومی قانون مدنی، هرکدام می‌توانند در تعیین مبنای مسئولیت و جبران خسارت نقش داشته باشند. بااین‌حال، باید میان مقررات ماهوی و قواعد حل تعارض تمایز گذاشت. قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ در زمینه تکالیف عرضه‌کنندگان و حقوق مصرف‌کنندگان اهمیت دارد، اما به‌خودی‌خود نظام جامع و مستقلی برای تعیین قانون حاکم بر تمام دعاوی فرامرزی مصرف‌کننده ایجاد نمی‌کند. بنابراین، در دعوی که تولیدکننده، فروشنده، مصرف‌کننده یا محل تحقق خسارت به کشورهای مختلف مرتبط هستند، نمی‌توان صرفاً با استناد به وجود قانون حمایت از مصرف‌کنندگان، قانون ایران را بدون تحلیل قواعد تعارض قوانین قابل اعمال دانست. (Ghasemi & Salbehi, 2018: 186)

مواد ۹۶۸ تا ۹۷۱ قانون مدنی باید با توجه به موضوع و قلمرو هر ماده تفسیر شوند. ماده ۹۶۸ ناظر بر تعهدات ناشی از عقود است و نباید بدون دلیل به تمام مسئولیت‌های غیرقراردادی تسری داده شود. ماده ۹۷۱ نیز ناظر بر صلاحیت و رسیدگی دادگاه‌های ایران است و قاعده‌ای عام برای تعیین قانون ماهوی حاکم بر مسئولیت مدنی غیرقراردادی به شمار نمی‌رود. ازاین‌رو، استناد مستقیم به این مواد برای اثبات وجود یک قاعده جامع مبتنی بر قانون محل وقوع فعل زیان‌بار در تمام دعاوی مصرف‌کننده، نیازمند احتیاط است. در مواردی که قواعد صریح و روشنی برای حل تعارض وجود ندارد، باید خلأ یا ابهام حقوقی را آشکارا بیان کرد و از ارائه یک قاعده قطعی که مستند قانونی روشنی ندارد، پرهیز نمود.

ماده ۹۷۵ قانون مدنی نیز درباره نظم عمومی است و می‌تواند در شرایط مقرر مانع اجرای قانون خارجی شود؛ اما این ماده مجوزی برای رد خودکار قانون خارجی به دلیل کمتر بودن سطح حمایت آن از مصرف‌کننده نیست. تشخیص تعارض با نظم عمومی باید با توجه به اصول بنیادین نظام حقوقی ایران، آثار اجرای قانون خارجی در پرونده مشخص و حدود پذیرفته‌شده این استثنا انجام شود. به همین ترتیب، نباید از اصل حمایت از مصرف‌کننده نتیجه گرفت که هر قاعده خارجی ناسازگار با مطلوب‌ترین سطح حمایت، الزاماً مخالف نظم عمومی است. چنین تفسیری می‌تواند استثنای نظم عمومی را به ابزاری نامحدود برای کنار گذاشتن قانون خارجی تبدیل کند و پیش‌بینی‌پذیری روابط حقوقی فرامرزی را کاهش

دهد (Abdipour & Parto, 2013: 82) یکی از چالش‌های حقوق ایران، فقدان چارچوب صریح و یکپارچه برای تعیین قانون حاکم بر همه انواع مسئولیت مدنی فرامرزی، به‌ویژه مسئولیت ناشی از محصولات معیوب است. در این وضعیت، ممکن است دادگاه با مسئله تعیین قانون حاکم بر مبنای مسئولیت، شرایط اثبات عیب، رابطه سببیت و انواع خسارت قابل جبران روبه‌رو شود، بی‌آنکه یک قاعده تعارض اختصاصی و جامع برای همه این مسائل وجود داشته باشد. راه‌حل مناسب، نه تعمیم بی‌ضابطه قواعد قرارداد به مسئولیت غیرقراردادی است و نه فرض اینکه محل وقوع فعل زیان‌بار در همه موارد پاسخ نهایی را فراهم می‌کند؛ بلکه باید ابتدا ماهیت دعوا و قواعد قابل اعمال شناسایی شود و سپس، در صورت وجود خلأ، مبنای پذیرفته‌شده حقوق بین‌الملل خصوصی و اصول بنیادین نظام حقوقی با استدلال روشن بررسی شوند. (Badi'i, 2009: 60; Salimi & Parsipour, 2012: 85)

۱۰. مقایسه تطبیقی و پیشنهادهای اصلاحی

مقایسه سه نظام حقوقی نشان می‌دهد که حمایت از مصرف‌کننده در مسئولیت مدنی، هم به قواعد ماهوی و هم به قواعد تعیین قانون حاکم وابسته است. در اتحادیه اروپا، مقرر رم دو برای تعهدات غیرقراردادی و به‌طور خاص برای مسئولیت ناشی از محصولات معیوب، قواعد تعارض قوانین نسبتاً مشخصی پیش‌بینی کرده است. در آمریکا، تنوع قوانین ایالتی و روش‌های متفاوت تحلیل تعارض قوانین نقش مهمی دارند. در ایران نیز مقررات ماهوی حمایت از مصرف‌کننده و قواعد عمومی مسئولیت مدنی وجود دارند، اما در تعیین قانون حاکم بر دعاوی غیرقراردادی فرامرزی، ابهام و خلأهای قابل توجهی باقی مانده است. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که حمایت مؤثر از مصرف‌کننده فقط به شدت مسئولیت تولیدکننده وابسته نیست؛ بلکه وضوح قواعد تعارض قوانین، قابلیت پیش‌بینی نتیجه دعوا و امکان دسترسی واقعی زیان‌دیده به جبران خسارت نیز اهمیت دارند (Ghasemi & Salbehi, 2018: 185; Safaei & Shabani Kandesari, 2015: 115).

برای اصلاح حقوق ایران، نخست می‌توان تدوین قاعده‌ای روشن برای تعیین قانون حاکم بر مسئولیت‌های غیرقراردادی فرامرزی را بررسی کرد. چنین قاعده‌ای باید میان قانون محل تحقق خسارت، محل رفتار زیان‌بار و پیوندهای نزدیک‌تر پرونده توازن برقرار کند و برای مسئولیت ناشی از محصولات معیوب نیز، در صورت احراز ضرورت، ضابطه‌ای اختصاصی در نظر بگیرد. در طراحی این قاعده باید از نسخه‌برداری مکانیکی از مقرر رم دو پرهیز کرد و تناسب آن با ساختار حقوق ایران، اصول قانون مدنی و الزامات حمایت از مصرف‌کننده را سنجید. همچنین، باید روشن شود که معیارهای اصلی در چه

ترتیبی اعمال می‌شوند، استثنایا چه شرایطی دارند و چه زمانی می‌توان قانون کشوری دیگر را به دلیل ارتباط نزدیک‌تر با دعوا برگزید. این شفافیت می‌تواند از تصمیم‌های پراکنده و غیرقابل پیش‌بینی جلوگیری کند (Areeban & Netaei, 2011: 32).

دوم، قواعد ماهوی مربوط به مسئولیت محصول باید به گونه‌ای تنظیم یا تفسیر شوند که ضمن فراهم کردن امکان جبران مؤثر خسارت، حدود مسئولیت اشخاص مختلف در زنجیره تولید و عرضه را نیز روشن سازند. تعریف عیب، تکالیف اطلاع‌رسانی و هشدار، شرایط اثبات رابطه سببیت، آثار رفتار مصرف‌کننده و دامنه خسارت قابل جبران از جمله موضوعاتی هستند که شفافیت آن‌ها می‌تواند اختلافات قضایی را کاهش دهد. همچنین، تقویت دسترسی زیان‌دیده به اطلاعات فنی و ادله مرتبط، در مواردی که اطلاعات در اختیار تولیدکننده یا عرضه‌کننده است، می‌تواند از بی‌اثر شدن حق جبران خسارت جلوگیری کند. با این حال، این اقدامات باید در قالب قواعد مشخص و متناسب انجام شوند تا حمایت از مصرف‌کننده به تحمیل مسئولیت بدون احراز شرایط قانونی تبدیل نشود (Badi'i, 2009: 65; Salimi & Parsipour, 2012: 95; Heidari et al., 2018: 285).

سوم، قانون‌گذار باید رابطه میان قواعد صلاحیت قضایی، قانون حاکم و مقررات ماهوی حمایت از مصرف‌کننده را به روشنی مشخص کند. ممکن است دادگاه ایران برای رسیدگی به دعوا صالح باشد، اما این امر به خودی خود به معنای حکومت قانون ماهوی ایران بر تمام عناصر دعوا نیست. همچنین، اعمال قانون خارجی به معنای نفی صلاحیت دادگاه ایرانی یا نادیده گرفتن اصول بنیادین حقوق ایران نخواهد بود. تفکیک این مسائل به دادگاه‌ها امکان می‌دهد که ابتدا صلاحیت خود را بر اساس قواعد مربوط بررسی کنند، سپس قانون حاکم را تعیین نمایند و در نهایت، عناصر ماهوی مسئولیت را بر اساس همان قانون بسنجند. در این فرایند، نظم عمومی باید به عنوان استثنایی محدود و مستدل به کار رود، نه جایگزینی برای فقدان قواعد روشن تعارض قوانین. در نهایت، می‌توان گفت که مبانی حمایت از مصرف‌کننده بر تعیین قانون حاکم اثر می‌گذارند، اما این اثرگذاری نباید با کنار گذاشتن قواعد تعارض قوانین یا اعطای حق انتخاب نامحدود قانون به مصرف‌کننده اشتباه گرفته شود. حمایت مؤثر هنگامی تحقق می‌یابد که نظام حقوقی بتواند میان جبران خسارت، پیشگیری از زیان، قابلیت پیش‌بینی، رعایت حقوق دفاعی خواننده و احترام به پیوندهای واقعی پرونده توازن برقرار کند. تجربه اتحادیه اروپا نشان می‌دهد که تدوین قواعد اختصاصی برای مسئولیت ناشی از محصولات معیوب می‌تواند بخشی از ابهام‌ها را کاهش دهد؛ تجربه آمریکا نیز اهمیت تفاوت‌های ایالتی و نقش رویه قضایی در تحلیل تعارض قوانین

را آشکار می‌کند. در حقوق ایران، تدوین قواعد روشن‌تر برای مسئولیت مدنی فرامرزی و مشخص کردن نسبت آن‌ها با قوانین ماهوی حمایت از مصرف‌کننده می‌تواند گامی مهم برای افزایش امنیت حقوقی و بهبود امکان جبران خسارت باشد.

نتیجه‌گیری

حمایت از مصرف‌کننده در دعاوی مسئولیت مدنی، صرفاً به شناسایی حق جبران خسارت یا تشدید مسئولیت تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان محدود نمی‌شود، بلکه تعیین قانون حاکم بر دعاوی نیز نقشی اساسی در تحقق این حمایت دارد. تفاوت نظام‌های حقوقی در مبانی مسئولیت، تعریف عیب محصول، شرایط اثبات تقصیر و رابطه سببیت، دامنه خسارت‌های قابل جبران و دفاعیات قانونی می‌تواند به نتایج متفاوتی در پرونده‌های مشابه منجر شود. این مسئله در روابط فرامرزی اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا محل تولید، عرضه، خرید و استفاده از محصول و نیز محل وقوع خسارت ممکن است در کشورهای مختلف قرار داشته باشد. در چنین شرایطی، حمایت مؤثر از مصرف‌کننده مستلزم قواعدی روشن و قابل پیش‌بینی برای تعیین قانون حاکم است؛ قواعدی که ضمن توجه به موقعیت آسیب‌پذیر مصرف‌کننده، از تحمیل غیرقابل پیش‌بینی قانون یک کشور بر اشخاص و روابطی که ارتباط کافی با آن ندارند نیز جلوگیری کنند. مطالعه تطبیقی حقوق اتحادیه اروپا، ایالات متحده آمریکا و ایران نشان می‌دهد که این نظام‌ها، با وجود اشتراک در ضرورت جبران خسارت و حمایت از زیان‌دیده، در شیوه تعیین قانون حاکم تفاوت‌های مهمی دارند. در اتحادیه اروپا، مقرر رم دو با پیش‌بینی قاعده عمومی محل وقوع خسارت در ماده ۴ و قاعده اختصاصی مسئولیت ناشی از محصولات معیوب در ماده ۵، چارچوبی نسبتاً منسجم برای حل تعارض قوانین فراهم کرده است. با این حال، اعمال قانون محل اقامت معمول مصرف‌کننده در مسئولیت محصول، مشروط به رعایت شرایط مقرر در ماده ۵ است و نمی‌توان آن را قاعده‌ای مطلق برای همه دعاوی مصرف‌کننده دانست. در ایالات متحده آمریکا، تنوع قوانین ایالتی و رویکردهای متفاوت در تحلیل تعارض قوانین، نقش ارتباطات واقعی پرونده و سیاست‌های حقوقی مرتبط را برجسته می‌کند؛ هرچند این تنوع می‌تواند بر پیش‌بینی‌پذیری قانون حاکم اثر بگذارد. در حقوق ایران، با وجود شناسایی مبانی مسئولیت مدنی و وجود مقررات حمایت از مصرف‌کننده، تعیین قانون حاکم بر دعاوی غیرقراردادی فرامرزی با ابهام‌هایی روبه‌رو است. مقررات موجود، از جمله مواد ۹۶۸ و ۹۷۱ قانون مدنی، به‌تنهایی قاعده‌ای جامع برای تعیین قانون حاکم بر تمام دعاوی مسئولیت مدنی ناشی از محصولات معیوب ایجاد نمی‌کنند؛ زیرا ماده ۹۶۸ ناظر بر تعهدات قراردادی و ماده ۹۷۱ ناظر بر صلاحیت و رسیدگی قضایی

است. همچنین، استناد به نظم عمومی موضوع ماده ۹۷۵ قانون مدنی نباید به ابزاری برای کنار گذاشتن خودکار قانون خارجی صرفاً به دلیل تفاوت سطح حمایت از مصرف‌کننده تبدیل شود. بنابراین، در این حوزه، تفکیک دقیق میان صلاحیت قضایی، قانون حاکم و قواعد ماهوی مسئولیت مدنی ضروری است. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار ایران با بهره‌گیری سنجیده از تجربه نظام‌های حقوقی دیگر، قواعد روشن‌تری برای تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی فرامرزی، به‌ویژه مسئولیت ناشی از محصولات معیوب، تدوین کند. این قواعد باید نسبت میان محل وقوع خسارت، محل رفتار زیان‌بار، اقامتگاه معمول طرفین و ارتباط نزدیک‌تر دعوا با یک نظام حقوقی را مشخص سازند و شرایط اعمال استثنای را نیز به‌روشنی بیان کنند. در کنار آن، اصلاح و تکمیل مقررات ماهوی درباره عیب محصول، تکالیف اطلاع‌رسانی و هشدار، دسترسی مصرف‌کننده به ادله و شرایط جبران خسارت می‌تواند اثربخشی حمایت قانونی را افزایش دهد. چنین اصلاحاتی باید از یک‌سو امکان جبران واقعی زیان مصرف‌کننده را فراهم سازند و از سوی دیگر، حدود مسئولیت و حقوق دفاعی اشخاص دخیل در تولید و عرضه را حفظ کنند.

References

- Abdipour, A., & Parto, H. (2013). Mas'uliyat-e arzhekonandegan-e kala va khadamat dar Ghanun-e Hemayat az Masrafkonandegan: Harekati ru be jolo ya bazkhani-ye ghavaed-e sonnati? *Pazhooresh-e Hoghoogh va Siasat*, 40, 65–85. (In Persian)
- American Law Institute. (1971). *Restatement (Second) of Conflict of Laws*.
- American Law Institute. (1998). *Restatement (Third) of Torts: Products Liability*.
- American Law Institute, & National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. (2002). *Uniform Commercial Code (UCC)*.
- Ariban, A., & Nataei, A. M. (2011). Mabani-ye mas'uliyat-e madani-ye arzhekonandegan-e kala bar asas-e Ghanun-e Hemayat az Hoghoogh-e Masrafkonandegan-e Mosavvab-e 2009 va gheyas-e an ba dastoorol'amal-e Orupayi. *Faslname-ye Pazhooresh-haye Hoghooghi*, 4(3), 15–35. (In Persian)
- Badini, H. (2012). Naqdi bar mabna va ghalamro-ye mas'uliyat-e madani-ye arzhekonandegan-e kala va khadamat dar Ghanun-e Hemayat az Hoghoogh-e Masrafkonandegan-e Mosavvab-e 2009. *Majalle-ye Tahghighat-e Hoghooghi*, 58, 45–70. (In Persian)
- Barari Chandari, Y., & Ghasemi Hamed, A. (2019). Motale'eh-ye tafsili-ye mafhum-e masrafkonandeh dar hoghoogh-e Iran ba motale'eh-ye tatbighi-ye dastoorol'amal-haye

- Orupayi va hoghoogh-e France va Englestan. *Pazhooeshhaye Hoghoogh-e Tatbighi*, 22(1), 130–175. (In Persian)
- Comparative study on the civil liability foundation of product manufacturers in Iranian and American law. (2020–2024). *Comparative Studies on Islamic and Western Law*, 2(4), 85–120.
- Consumer Product Safety Act, 15 U.S.C. §§ 2051–2089 (1972).
- Dehkhoda, A. A. (1997). *Loghatnameh*. Entesharat-e Daneshgah-e Tehran. (In Persian)
- Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. (1985). *Official Journal of the European Communities*, L 210, 29–33.
- Ghasemi, M., & Salbehi, S. N. Z. (2018). Barresi-ye hoghoogh-e masrafkonandegan dar bazaryabi va elzamat-e akhlaghi. *Faslname-ye Arshiyane Fars*, 2(7), 5–19. (In Persian)
- Heydari, Gh., Ameri, P., & Al Boubah, A. (2018). Barresi-ye tatbighi-ye mabani-ye mas'uliyat-e madani dar hoghoogh-e Iran va Amrika. *Faslname-ye Pazhooeshhaye Ravabet-e Beynalmelal*, 8(28), 261–291. (In Persian)
- Iranian Civil Code. (1991).
- Iranian Civil Procedure Code. (2000).
- Iranian Consumer Protection Law. (2009).
- Jafari, S. (2020). *The impact of the Rome II Regulation on product liability claims*. [URL not provided].
- Jayabalan, P. (2014). *Conflict of laws and the foreign law in court*. [URL not provided].
- Mohammadi, A., & Khodakarami, A. (2024). Chaleshhaye ta'yin-e ghanun-e hakem bar mas'uliyat-e madani dar davavi-ye faramarzi. *Motale'at-e Hoghoogh-e Tatbighi*, 15(2), 443–465. (In Persian)
- Moin, M. (2004). *Farhang-e Farsi-ye Moin* (Vol. 3). Nashr-e Behzad. (In Persian)
- Niazi, A., et al. (2016). Mas'uliyat-e madani-ye arzhekonandegan-e kala va khadamat dar hoghoogh-e Iran. *Faslname-ye Hoghooghi*, 46(2), 180–200. (In Persian)
- Regulation (EC) No. 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). (2007). *Official Journal of the European Union*, L 199, 40–49.
- Regulation (EU) No. 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels I bis). (2012). *Official Journal of the European Union*, L 351, 1–32.
- Safae, H., & Shabani Kandsari, H. (2015). Mabani-ye mas'uliyat-e madani-ye toolidkonandegan-e kala va erayehdahanandegan-e khadamat: Motale'eh-ye tatbighi dar hoghoogh-e Iran, Eslam, Amrika va Etehadiyeh-ye Orupa. *Pazhooeshhaye Hoghoogh-e Eslam va Gharb*, 2(4), 85–120. (In Persian)
- Salimi, F. (2016). *Mas'uliyat-e madani-ye toolidkonandegan-e kala dar hoghoogh-e Iran va Etehadiyeh-ye Orupa*. Mizan. (In Persian)
- Salimi, F., & Parsapour, M. B. (2015). Mabani-ye mas'uliyat-e madani-ye arzhekonandeh dar moghabel-e masrafkonandeh (Motale'eh-ye tatbighi dar Ghanun-e Hemayat az Hoghoogh-e Masrafkonandegan va hoghoogh-e Etehadiyeh-ye Orupayi). *Pazhooeshhaye Hoghoogh-e Tatbighi*, 16(4), 55–125. (In Persian)

- Tabatabaei, S. M. S., & Shanivor, Gh. (2013). Motale'eh-ye tatbighi-ye ghanun-e hakem bar mas'uliyat-e madani dar hoghoogh-e Iran va Engelis az manzar-e ta'aroz-e ghavanin. *Hoghoogh-e Tatbighi*, 104(11), 25–44. (In Persian)
- Tabatabaei-Nejad, S. M. (2017). Vahdatgari dar ghavaed-e mas'uliyat-e madani: Motale'eh-ye moredi-ye nezam-e Etehadiyeh-ye Orupa. *Pazhooresh-e Hoghoogh-e Khosusi*, 6(20), 10–38. (In Persian)
- Yousefzadeh, M., & Barikloo, A. (2024). Hemayat-e shekli az masrafkonandegan dar davavi-ye faramarzi. *Majalle-ye Hoghoogh-e Khosusi*, 21(1), 3–25. (In Persian)